

Journal of Anglo-Turkish Relations
Volume 1, Number 1, January 2020

Dostluktan Çatışmaya: Osmanlı Dönemi Türk-İngiliz İlişkileri

Taha Niyazi KARACA*

Özet

16. yüzyılda resmi olarak başlayan Türk-İngiliz diplomatik ilişkileri günümüze kadar devam etmektedir. Bu uzun süreç üç ana dönemde değerlendirilebilir. Birinci dönemde iki ülke arasında dostluk ilişkileri gelişti ve İngiltere ticari imtiyazlar elde etti. İki ülkenin yakınlaşmasında tehdit olarak algılanan İspanya'nın rol oynadığı görülmektedir. İkinci dönemde İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya tehdidine karşı korumaya çalıştı. İki ülkeyi birbirine yaklaştıran Rus Çarlığı oldu. 18. Yüzyılda Rusya, ABD'nin bağımsızlık savaşına destek vererek ve Fransa ile de 1787 yılında ticaret anlaşması imzalayarak İngiltere karşıtlığını açıkça ortaya koydu. Rusya'nın Akdeniz'e inme çabalarını ve Balkanlar üzerindeki nüfuzunu da gören İngiltere, Rusya'yı kendi ekonomik ve siyasi gücüne karşı tehdit olarak algıladı. İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya'ya karşı destekleyerek Rusya'nın Karadeniz'in kuzeyinde kalmasına çalıştı. Koruma politikası 19. Yüzyılın ortalarına kadar Muhafazakâr Parti mensupları tarafından devam ettirildi. Üçüncü dönemde ise değişen politik görüşler nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu düşman ülke ilan edildi. Bu süreç 1875 yılında Liberal Parti'nin yaptığı kara propagandanın bir sonucu olarak başladı. Artık iki ülke ortak çıkar merkezli dış politikadan uzaklaşarak çatışma merkezli bir diplomatik ilişki dönemine girdi. Balkan, Ermeni, Mısır, Yahudi yerleşim sorunları, Türkiye'nin Ortadoğu topraklarının elde edilme çabası ve nihai olarak Birinci Dünya Savaşı iki ülkenin çatışma alanları olarak belirdiler. Makalede Osmanlı dönemi Türk-İngiliz ilişkileri tahlil edilerek iki ülkenin diplomatik ilişkileri panoramik bir bakış açısıyla değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Britanya İmparatorluğu, Türk-İngiliz İlişkileri

From Amity to Conflict: Turkish-British Relations in the Ottoman Period

Abstract

Turkish-British diplomatic relations, which officially started in the 16th century, have been continuing until the present day. This long process can be evaluated in three main periods. In the first period, friendly relations developed between the two countries and Britain obtained some commercial privileges. Spain, perceived as a threat, played a role in the rapprochement of the two countries. In the second period, Britain tried to protect Ottoman Empire against Russian threat. Tsarist Russia brought the two countries closer. In the 18th century, Russia clearly demonstrated its opposition to Britain by supporting America's war of independence and signing a trade agreement with France in 1787. Seeing Russia's efforts to land in the Mediterranean and its influence over the Balkans, Britain perceived Russia as a threat to its economic and political power. Britain supported Ottoman Empire against Russia and tried to keep Russia in the north line of the Black Sea. Protection policy was continued by members of the Conservative Party until the middle of the 19th century. In the third period, the Ottoman Empire was declared an enemy country due to changing political views. This process began in 1875 as result of the black propaganda of the Liberal Party. The two countries have now moved away from a common interest-centred foreign policy and entered a period of conflict-based diplomatic relations. Balkan, Armenian, Egypt issues, the efforts of obtaining Turkey's Middle East territories and finally The First World War emerged as the two countries' conflict areas. In this article, the Turkish-British relations in the Ottoman period will be analysed and the diplomatic relations of the two countries will be evaluated from a panoramic perspective.

Key words: Ottoman Empire, British Empire, Anglo-Turkish Relations

Giriş

Resmi Türk-İngiliz ilişkileri 16. Yüzyılın ikinci yarısında başladı. Ancak Türklerle İngilizlerin karşılaşmaları Selçuklular dönemine kadar uzanmaktadır. Bizans saray muhafız birliği içinde yer alan İngilizler, Selçuklu Türkleriyle karşılaşmışlardı. Kral Richard I (1189-99) ve Edward I (1272-1307) dönemlerinde de Haçlı Seferlerine katılarak Türklerle savaşmışlardı. Osmanlı Devleti'nin kurulmasından sonra Bizans üzerine yapılan Türk akınlarını durdurmak isteyen

* Prof. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi Öğretim Üyesi, tahaniyazikaraca@gmail.com.

İmparator Manuel II (1391-1425) 1400 yılında Londra'ya giderek Türklere karşı İngilizlerden yardım talep etmişti.¹

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlarda ilerlemesine karşı oluşturulan Haçlı ordusu içinde İngilizler de yer almış, 1396 yılında Niğbolu'da Türklerle savaşmışlardı.² Elbette bu dönemde Türklerin güçlü bir şekilde Avrupa'yı tehdit etmesi İngilizler tarafından da endişeyle takip ediliyordu. Emir Timur, Yıldırım Bayezid'i Ankara Savaşı'nda yenilgiye uğrattıktan sonra İngiltere Kralı Henry IV'e de bir "zafer müjdesi" göndererek galibiyetini duyurmuştu. Kral gönderdiği bir mektup ile Timur'un zaferi karşısında duyduğu memnuniyeti dile getirmişti.³

Osmanlı Türklerinin Ankara Savaşı'ndan sonra kısa sürede toparlanması üzerine yabancı ülkelerle yeni diplomatik ilişkiler de gelişmeye başladı. 1413'te Venedik Balyosu ve 1414'te Türklerle irtibata geçen Leh elçisi aracılığıyla ilk diplomatik ilişkiler kuruldu. Ruslar, Avusturyalılar ve Fransızlarla da 15. Yüzyıl sonu ile 16. Yüzyıl başlarında ekonomik-siyasi ilişkiler gelişme gösterdi.⁴ Türklerin İngilizlerle olan resmi ilişkileri diğer ülkeler ile kıyaslandığında son derece yavaş şekillendi. Bu gecikmeye neden olan sebeplerden biri İngiltere Krallarının uzun süre Türkleri Hristiyanlığın düşmanı olarak görmeleri olmalıdır. 1536 yılında Fransa, Osmanlı Devleti'nden çeşitli imtiyazlar almış olmasına rağmen İngiltere Kralı Henry VIII (1509-1547) Papa ile olan yakınlığını gerekçe göstererek "kafir Türklerle" irtibat kurmaktan kaçındı.⁵ Henry'nin bu tarz bir yaklaşım sergilemesinde Türk korsanlarının İngiliz gemilerine saldırılarının da etkili olduğunu belirtmek gerekir.⁶

Katı yaklaşıma rağmen sınırlı da olsa İngiliz gemicileri Levant adını verdikleri Doğu Akdeniz'e ulaşarak Girit, Kıbrıs, Trablus, Sakız, Şam gibi ticaret merkezleriyle ticaret yapmaya başladılar.⁷ Türk-İngiliz ilişkilerinin gelişme dönemine ait en önemli belge ise Kanuni Sultan Süleyman tarafından verilen 1553 yılına ait bir imtiyaz belgesidir. Halep'te ticaretle uğraşan Londralı tüccar M. Anthony Jenkinson'a ve onun adına faaliyet gösteren herhangi birine hiçbir vergiye tabi olmadan, Sultan'ın hâkim olduğu bütün topraklarda ticaret yapma hakkı tanınıyordu. Belgede İngiltere uyruklu bir tüccara olağanüstü haklar veriliyor, tanınan imtiyazlara riayet etmeyen kim olursa olsun korkunç şekilde cezalandırılacağı belirtiliyordu.⁸

Verilen imtiyaz İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlı da olsa bir irtibat kurması anlamına geliyordu. Özellikle 1558 yılında tahta çıkan Kraliçe Elizabeth I'in takip ettiği iç ve dış politika Türk-İngiliz ilişkilerinde yeni bir dönemi başlatıyor, bu dönemde Türklerle İngilizler İspanya tehdidi karşısında birleşiyorlardı.

İspanya'ya Karşı İki Ülke: İlk Resmi İlişkilerin Kurulması

¹ Micheal Talbot, *British-Ottoman Relations. 1661-1807*, The Boydell Press, Woodbridge 2017, s. 18.

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt III/2. Kısım, Ankara 2011, s. 224.

³ Akdes Nimet Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953, s. 7.

⁴ Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı*, s. 1-2.

⁵ Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı*, s. 3.

⁶ Talbot, *British-Ottoman Relations*, s. 19.

⁷ Hamit Dereli, *Kraliçe Elizabeth Döneminde Türkler ve İngilizler*, İstanbul 1951, s. 37-38; Talbot, *British-Ottoman Relations*, s. 19-20.

⁸ Richard Hakluyt, *The Principal Navigations Voyages Traffiques and Discoveries of the English Nation*, Volume V, The Macmillan Company, New York 1906, s. 109-110.

Kraliçe Mary'nin arkasında varis bırakmadan 17 Kasım 1558 tarihinde ölümüyle, VIII. Henry'nin diğer kızı Elizabeth'in tahta çıkması İngiltere tarihinin en önemli siyasal gelişmelerinden biri oldu. Kız kardeşi Mary, İspanyol Kralı Philip II ile evliydi ve tahtta kaldığı sürece Katolikliğin gücünü korumak için Protestanlara karşı savaş açmasıyla tanınıyor, yaptığı katliamlar nedeniyle de "Kanlı Mary" olarak anılıyordu.⁹ Yeni Kraliçe ise tam aksine Protestan idi. Tahta çıkar çıkmaz Katolik dünyanın İngiltere üzerindeki baskısını azaltmayı hedeflemişti. İspanya Kralı, Elizabeth ile de evlenmek istemiş, fakat Kraliçe bu teklifi kabul etmemişti. Kraliçe ve İngiltere için en büyük tehlike Roma Kilisesi ile Katolik dünyanın siyasi hamisi rolünü üstlenen İspanyol Krallığı idi.¹⁰

İspanya ve Roma Kilisesinin amacı Elizabeth'i tahttan indirerek veya bir şekilde ortadan kaldırarak Katolik olan İskoçya Kraliçesi Mary'yi tahta çıkarmaktı. Elizabeth, kendisini ortadan kaldırmak isteyen düşmanlarının düzenlediği onlarca farklı suikasta maruz kaldı. Danışmanı ve istihbarat servisinin başkanı olan Francis Walsingham'ın aldığı olağanüstü önlemlerle, suikast girişimlerinden kurulduğu gibi Katolik olan ve İngiltere tahtına varis olan İskoçya Kraliçesi Mary'yi idam ederek tahtın tek sahibi durumuna geldi.¹¹

İngiltere'nin bağımsız bir devlet olarak hareket edebilmesi için mutlaka İspanya'nın etkisiz hale getirilmesi gerekiyordu. Kraliçe Elizabeth I'in bu tehdidi ortadan kaldırması için Hristiyan dünyanın dışından kuvvetli müttefiklere ihtiyacı vardı. 16. Yüzyılın dünya gücü Osmanlı İmparatorluğu ile ittifak kurmasıyla Katolik kuşatmasını yarması mümkün olabilecekti. Bu konudaki temel politikaların Kraliçenin danışmanı Walsingham tarafından şekillendirildiği Walsingham'ın İstanbul'a elçi olarak atanan Harborne'a gönderdiği mektupta Sultan ile İspanya Krallığı'na karşı anlaşma yapılmasını konusunda direktifler vermesinden anlaşılmaktadır.¹²

Osmanlı İmparatorluğu da Akdeniz'de Katolik devletler tarafından tehdit altında bulunuyordu. Venedik'in kontrolündeki Kıbrıs'ın 1571 yılında fethedilmesi üzerine harekete geçen Haçlı Donanması aynı yıl İnebahtı da Osmanlı donanmasını imha etmişti. Osmanlı İmparatorluğunun Akdeniz'deki büyük rakibi İspanya idi.¹³ Bu durumda Osmanlı İmparatorluğu'nun da İngiltere ile İspanya'ya karşı iş birliği içinde bulunması kendi çıkarına

⁹ Alexander Samson, "Power Sharing: The Co-monarchy of Philip and Mary", *Tudor Queenship: The Reigns of Mary and Elizabeth*, (Edited by Alice Hunt; Anna Whitelock), Palgrave Macmillan, New York 2010, s. 159-172; Kraliçe Mary'nin iktidar yılları ve uyguladığı politikalar için ayrıca bkz. David Loades, *The Reign of Mary Tudor: Politics, Government and Religion in England 1553-58*, Routledge, New York 2013.

¹⁰ Kraliçe Elizabeth'in tahta çıkma süreci için bkz. Alison Weir, *The Life of Elizabeth I*, Ballantine Books, New York 1998, s. 2-10.

¹¹ Elizabeth'in İskoç Kraliçesi Mary ile mücadelesi için bkz. Jane E. A. Dawson, *The Politics of Religion in The Age of Mary, Queen of Scots*, Cambridge University Press, Cambridge 2004, s. 170-208.

¹² İlk mektubu 9 Mart 1587 tarihinde Harborne gönderiyor. İstanbul'da kurduğu ilişkileri anlatıyor. Walsingham 24 Haziran 1587 tarihinde cevabi mektubunda İspanya'nın konumu Türklerle irtibat kurma çabaları ve çabaların engellenmesi konusunda Harborne'u uyarmaktadır. Bkz. Conyers Read, *Mr. Secretary Walsingham and The Policy of Queen Elizabeth*, Volume 3, Archon Books, 1967, s. 326-332.

¹³ Akdeniz'de Osmanlı İmparatorluğu ve İspanya mücadelesi için bkz. Bülent Arı, *Akdeniz'de İki Süper Gücün Hâkimiyet Mücadelesi*, Kadim Yayınları, Ankara 2019.

olacaktı. III. Murat'ın İngiltere'ye yakınlaşmasındaki önemli etkenlerden biri hocası Sadettin Efendi'nin İngiltere taraftarı olması ve bu konuda Sultan'ı olumlu yönde etkilemesiydi.¹⁴

İspanya, farklı inançlardan olsa da iki ülkeyi birbirine yakınlaştırmıştı. Sultan III. Murat'ın 15 Mart 1579 tarihinde Harborne aracılığıyla gönderdiği mektup iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin resmileşmesindeki ilk adım oldu. Mektubun gönderilmesine gerekçe ise henüz 1575 yılında Londralı Edward Osborne ve Richard Staper adlı iki tüccarın İstanbul'a Joseph Clements ve John Wight adlarındaki adamlarını göndermesiyle başlayan ticari imtiyaz görüşmeleriydi. Clements ve Wight bir buçuk yıl İstanbul'da kaldıktan sonra Londra'ya geri dönmüş ve Osborne ve Staper'in İstanbul'daki işlerini takip etmek için 1578 yılında William Harborne görevlendirilmişti.¹⁵ Harborne, İstanbul'a ulaştığında Sultanı ziyaret ederek Kraliçenin iyi dileklerini iletmişti. Sultan III. Murat'ın 1579 tarihli mektubundan Kraliçe'nin herhangi bir mektup gönderdiği de anlaşılmıyor. Tam tersine dilek ve temennilerin sözlü iletildiği algısı ortaya çıkıyor.¹⁶ Akdes Nimet Kurat, Sultan'ın herhangi bir mektup almadan mektup göndermesinin Osmanlı diplomasi kurallarına uygun bir davranış olmadığını değerlendirmektedir.¹⁷ Ancak bu bakış açısı Osmanlı İmparatorluğu'nun da bir müttefike ihtiyaç duyduğu dönem dikkate alınmadan ortaya konmuş görünmektedir. Kraliçe Elizabeth'in gönderdiği 25 Ekim 1579 tarihli orijinali Latince olan mektupta, gönderdiği mektup için Sultan'a teşekkür edilmektedir.¹⁸ Kraliçe'nin mektubu Türk-İngiliz ilişkilerinin resmileşmesindeki en önemli gelişme olmuştur. İki hükümdar mektuplaşarak da olsa iki ülkenin iletişim kanallarını açık hale getirmişlerdir.

İlk diplomatik temaslardan sonra Kraliçe Elizabeth, William Harborne'u 1582 yılında İngiltere'nin Türkiye elçisi olarak atadı. Atama kararında şöyle diyordu: "En şanlı ve yenilmez Prens, Türkiye ülkesinin en kudretli hâkimi ve Doğu İmparatorluğu'nun hükümdarı Sultan III. Murat Han'ın bizimle bir ittifak ve dostluğa girdiğini ve şanlı İmparatorluğunun her tarafında tebaamıza serbest dolaşım hakkı verdiğini anlamış bulunuyoruz".¹⁹

William Harborne, kendisine verilen bu emirle 1583 yılında İstanbul'a gelmiş ve Türk-İngiliz ilişkilerindeki "resmî dönem" başlamıştır. Harborne'a verilen görev Osmanlı İmparatorluğu ile İspanya arasındaki anlaşmaya engel olmasıydı. Sadettin Efendi'nin de desteği ile 1587 yılında yapılacak anlaşmaya engel olmayı başardı. Böylece Osmanlı İmparatorluğu, İspanya ile olan mücadelesini devam ettirmesiyle Kraliçe Elizabeth'e destek sağlamış oluyordu.²⁰ İspanya donanmasını Akdeniz'de oyalayan Osmanlı donanması İngiltere'ye avantaj sağlıyordu. 1588 yılında İngiltere ile "armada" olarak anılan İspanyol donanmasının yaptığı

¹⁴ Hoca Sadettin Efendi'nin Türk-İngiliz ilişkilerindeki etkisi için bkz. Akdes Nimet Kurat, "Hoca Sadeddin Efendi'nin Türk-İngiliz Münasebetlerinin Tesisi ve Gelişmesindeki Rolü", 60. *Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010, s. 305-315

¹⁵ Tüccarların seyahatleri ile ilgili detay için bkz. Hakluyt, *The Principal Navigations Voyages*, s. 167-169.

¹⁶ Sultan Murat'ın mektubunun İngilizce tercümesi için bkz. Hakluyt, *The Principal Navigations Voyages*, s. 169-171.

¹⁷ Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı*, s. 15-16.

¹⁸ Hakluyt, *The Principal Navigations Voyages*, s. 171-178.

¹⁹ Susan Skilliter, "William Harborne: İlk İngiliz Elçisi 1583-1588", *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984* (400. Yıldönümü), Ankara 1985, s. 25.

²⁰ Susan, "William Harborne: İlk İngiliz Elçisi 1583-1588", s. 14.

savaşta İspanya büyük bir yenilgiye uğradı. Bu başarı İngiltere'nin denizlerde büyük bir güç haline gelmesinin de yolunu açtı.²¹

İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu ile gerçekleştirdiği resmî ilişkileri, 1581 yılında ruhsat alarak faaliyetlerine başlayan *Levant Company*'nin yaptığı ticari faaliyetler etrafında şekillendi.²² Bu ticari ilişkiler 1699 yılına kadar sorunsuz devam etti. 1620-1683 yılları arasında iki ülkenin ticari ilişkileri en parlak dönemini yaşadı.²³ Osmanlı Devleti'nin 1683 Viyana Kuşatmasından sonra Avusturya, Rusya, Polonya ve Venedik'in oluşturduğu Kutsal İttifak karşısında yapmış olduğu savaşın sona erdirilmesinde İngiltere'nin arabulucu bir rol oynamaya başlaması ve sonrasında Karlofça Anlaşması'nın imzalanmasıyla iki ülke arasındaki ilişkiler farklı bir boyuta taşındı.²⁴

Rus Çarlığı, Değişen Tehdit Algısı ve Türk-İngiliz İlişkileri

1699 yılında Kutsal İttifak ile imzalanan Karlofça Anlaşması ve bir yıl sonra Rusya ile imzalanan İstanbul Anlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun o tarihe kadar yaşadığı en büyük yenilgi ve toprak kaybının tescili durumundaydı. Osmanlı İmparatorluğu gücünü kaybederken bölgede yükselen yeni güç Rus Çarlığı oluyordu.

İngiltere'nin Rusya ile olan ilişkileri ilk başlarda dostane gelişmişti. 1553 yılında İngiltere ve Rusya arasında bir ticaret anlaşması imzalanmış, İngiltere'nin Rusya'daki ticari faaliyetlerini yürütmek üzere "The Moscovy Company" adıyla bir şirket kurulmuştu.²⁵ Rusya ile gelişen bu iyi ilişkiler 18. Yüzyılın ikinci yarısına kadar sorunsuz denecek şekilde devam etmişti. Ancak Rus Çarlığı'nın I. Petro'dan itibaren sıcak denizlere inme hedefini gerçekleştirmeye çalışması İngiltere'yi rahatsız etmişti. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İngiltere açısından en önemli tehlike Rusya'nın sıcak denizlere inme politikası olduğu için Rusya'nın ticari imtiyaz alanlarından uzak tutulması İngiltere'nin temel politikası haline gelmişti. Özellikle 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması İngilizlerin rahatsızlığını son derece artırmıştı. Bu anlaşmanın on birinci maddesiyle Rusya; Karadeniz, Tuna ve Akdeniz'de kendi gemileriyle ticaret yapabilme hakkını elde etmişti. Yine 1783 yılında seksen bir maddelik bir anlaşma yapılarak Rusya'nın bölgedeki ticaret haklarının alanı genişletilmişti.²⁶

²¹ Kaptan Drake'in İspanya donanmasını yenilgiye uğraması için bkz. Colin Martin; Geoffrey Parker, *Spanish Armada*, W.W. Norton & Company, New York 1992, s. 162-208.

²² Levant Company'nin ilişkilerdeki önemi için bkz. Uygur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 25-39; Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, III. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2011, s. 1373-1375; Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı*, s. 41-43; Levant Company'nin siyasi bağlantıları için ayrıca bkz. H.G. Rosedale, *Queen Elizabeth and The Levant Company*, London 1904; ayrıca bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, Balta Limanı'na Giden Yol: *Osmanlı İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1850)*, Türk tarih Kurumu Yayını, Ankara 2013, s. 17-20.

²³ Ali İhsan Bağış, "III. George Dönemindeki İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ekonomi Siyaseti 1760-1815", *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984* (400. Yıldönümü), Ankara 1985, s. 43. Bu dönemde İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğundaki ticari mücadelesi için ayrıca bkz. Daniel Goffman, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İngilizler 1642-1660*, İstanbul 2001, s. 111-130.

²⁴ İngiltere Kralı III. Wilhelm savaşta arabuluculuk yapması için Lord Paget'i elçi olarak görevlendirmiş ve Paget on yıl süreyle Türkiye'de görev yapmıştır. Bkz. C.J. Heywood, "1689-1698 Yılları Arasında İngiliz-Türk Diplomatik İlişkileri", *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984* (400. Yıldönümü), Ankara 1985, s. 33-42.

²⁵ Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı*, s. 9; Kütükoğlu, *Balta Limanına Giden Yol*, s. 13.

²⁶ İdris Bostan, "Karadeniz'in Dış Ticarete Kapalı Olduğu Dönemde Trabzon Limanı", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri* (6-8 Kasım 1998), Trabzon 1999, s. 305.

Rusya'nın Karadeniz ve Akdeniz üzerinde ticaret hacmini artıran bir politika takip etmesi İngiltere'yi rahatsız ediyordu. 1787 yılında başlayan Osmanlı-Rus Savaşı'nda Özi Kalesi'nin Rusların eline geçmesiyle İngiltere'deki Rus karşıtı politikalar daha net bir hale geldi. Başbakan William Pitt, 1791 yılında Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada, Rusya'nın Karadeniz üzerinde takip ettiği siyasetin İngiliz ticari çıkarlarını zedelediğini ve bunun önüne geçilmesi gerektiğini söylüyordu.²⁷ William Pitt'in bölgedeki ticari çıkarlarını artırma düşüncesine tehdit olarak gelişen Rus ticaretinin temel amacı, Kafkaslardaki ticaret yolunu cazip hale getirerek İran'daki İngiliz etkisini kırmaya yönelikti.²⁸ William Pitt, Osmanlı İmparatorluğu'nun korunması politikasını aktif hale getirirken aynı zamanda bölgedeki İngiliz ticari çıkarlarının da korunmasını sağlamış oluyordu ki, bu politika iniş çıkışlarıyla 1875 yılına kadar devam etti. İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki bu yakınlaşma neticesinde ve özellikle Reisülküttab Mehmet Raşit Efendi'nin de etkisiyle ilk Osmanlı daimî elçisi Yusuf Agah Efendi 1793 yılında Londra'ya gönderildi.²⁹

Fransız Devrimi'nin karşısındaki en büyük tehdit İngiltere'den geliyordu. İngiltere'nin gücünü kırmak ve doğu sömürgeleri ile bağlantısını kesmek isteyen Fransa Mısır'ı 1798 yılında işgal etmişti.³⁰ Bu yeni tehdit İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu ilişkilerini daha da yakın hale getirdi. Fransız Devrimi ile birlikte ortaya çıkan yeni durum geçici de olsa Rusya'yı farklı bir konuma taşımıştı. Rusya şimdi İngiltere ile Fransa'ya karşı müttefik durumuna gelirken, Osmanlı İmparatorluğu da Mısır'ın işgaliyle Rus Çarlığından yardım almak zorunda kaldı. Sultan III. Selim Rus gemilerinin İstanbul Boğazı'ndan geçerek Büyükdere önlerinde demirlemesine izin vermiş, akabinde de 23 Aralık 1798 tarihinde Rus Çarlığı ile ittifak anlaşması imzalamıştı. Aynı şekilde İngiltere ile de 5 Ocak 1799 tarihinde ittifak anlaşmasının imzalanmasıyla Fransa'ya karşı yeni bir denge siyaseti güdülmeye çalışılmıştı.³¹ Bu süreç Yunan bağımsızlık hareketine kadar devam etti.

İngiltere'nin 1829 Yunan bağımsızlığına destek vermesi ve 1836 yılında cereyan eden William Churchill olayı, 19. yüzyılda Osmanlı-İngiliz siyasal ilişkilerinde sıkıntılı dönemler olarak ortaya çıktı.³² 1836 yılında cereyan eden diplomatik kriz nedeniyle gerginleşen ilişkileri yumuşatmak çabasında olan Osmanlı İmparatorluğu, 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması'yla İngiltere'ye daha fazla imtiyaz vermek zorunda kaldı.³³ Verilen imtiyazlarla iki ülke arasındaki ilişkiler normale dönmeye başladı. Bir yıl sonra Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi iki ülkeyi daha da yakınlaştırdı. İngiliz elçisi Stratford Canning, Ferman'ın İngiltere

²⁷ Bağış, "III. George Dönemindeki", s. 47.

²⁸ *The Economic History of The Turkey 1800-1914*, (Edited by Charles Isawi), Chicago 1980, s. 123.

²⁹ M. Alaattin Yalçınkaya, "III. Selim ve II. Mahmud Dönemleri Osmanlı Dış Politikası", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 1039.

³⁰ İşgal süreci için bkz. Will and Ariel Durant, *The Story of Civilization, XI, The Age of Napoleon*, Simon and Schuster, New York 1975, s. 108-114; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, s. 25-30; Akdeniz ticareti ve Hindistan yolunun önemi için bkz. Kütükoğlu, *Balta Limanına Giden Yol*, s. 98-103.

³¹ İsmail Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomatik Münasebetleri (1789-1802)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 258-264; Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 31.

³² William Churchill olayı için bkz. Taha Niyazi Karaca, *Türk-İngiliz İlişkileri ve Mehmet Akif Paşa'nın Anıları*, İstanbul 2006; ayrıca bkz. Orhan Koloğlu, *Miyop Çörçil Olayı, Ceride-i Havadisın Öyküsü*, Yorum Yayınları, Ankara 1986; Nedim İpek, "Churchill Vakası (1836)", *Bellekten*, Cilt: LIX, Sayı: 226 (Aralık 1995), s. 661-713.

³³ Mübahat Kütükoğlu, "1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Muahedesi", *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984* (400. Yıldönümü), Ankara 1985, s. 53-59; Anlaşmanın detaylı tahlili için ayrıca bkz. Kütükoğlu, *Balta Limanına Giden Yol*, s. 119-143.

tarafından memnuniyetle karşılandığını ifade ederken, iki ülke arasındaki gelişen iyi ilişkileri de belirtiyordu.³⁴

İyi ilişkilerin güçlendiği bu dönemde Avrupa’da 1848 ihtilalleri çıktı. Rusya’ya karşı mücadele eden Macar ve Polonyalı milliyetçiler Osmanlı İmparatorluğu’na sığındılar. İngiltere’nin de destekleriyle Osmanlı hükümetinin mültecileri Rusya’ya iade etmemesi, İngiliz kamuoyunda olumlu bir Türk taraftarlığı havası estirdi.³⁵ Olumlu atmosfer 1853 yılında başlayan Kırım Savaşı’nda da devam ederek, İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu’nun Rusya’ya karşı birlikte savaşmasına etkide bulundu.

Rusya’ya Karşı Büyük Dayanışma: Kırım Savaşı

Kırım Savaşı, görünürde Kudüs’te bulunan ve Hristiyanlık için önemli olan kutsal yerler sorununun ortaya çıkardığı bir savaştır. Ancak perde arkasında İngiltere, Fransa ve Rusya’nın güç mücadelesi ve Rusya’yı Karadeniz’in kuzeyinde tutma çabası yatmaktadır. İngiltere 1852 yılından itibaren Rus Çarı I. Nikola’nın Osmanlı İmparatorluğunu paylaşmaya yönelik teklifleriyle karşılaştı. Rusya, İngiltere’yi kendi yanında tutabilmek için Fransa’nın Belçika’ya yönelik tehditkâr tavırları üzerine İngiltere’ye asker desteği sözü vermişti.³⁶ 1852 yılında İngiltere’de meydana gelen hükümet değişikliğinden sonra Dışişleri Bakanlığına Rus sempatisi olan Lord John Russell ve Maliye Bakanlığına William Ewart Gladstone’un atanması Çar’ı cesaretlendirmişti.³⁷ Osmanlı İmparatorluğunun paylaşılması konusunda harekete geçen Çar Nikola I, 9 Ocak 1853’te Petersburg’da verilen bir baloya davet edilen İngiliz elçisi Sir Hamilton Seymour’a; “Türkiye’nin işleri bozuk bir haldedir. Uyuşmamız lazım. Kucağımızda hasta ve pek ağır hasta bir adam var. Biz hazırlıklı bulunmadan onu elimizden kaçırırsak büyük bir musibet yaşanmış olur” diyerek paylaşımaya hazır olduğunu bildirmişti.³⁸ Hamilton bu isteğe olumlu bir cevap vermemekle birlikte yaptıkları görüşmeyi Dışişleri Bakanı John Russell’e bildirerek Çar’ın istekleri konusunda görüş sormuştu. Russell, verdiği cevapta Osmanlı İmparatorluğunu paylaşmayı gerektirecek herhangi bir kriz olmadığını bildirerek, Çar’ın isteklerinin çok yersiz olduğunu bildirmişti.³⁹

Çar Nikola I, İngiltere’nin Osmanlı İmparatorluğu’nu parçalama projesini kabul etmemesi üzerine Prens Sergeyeviç Menchikov’u olağanüstü elçi sıfatıyla İstanbul’a gönderdi. Menchikov 28 Şubat 1853’te büyük bir debdebe ile İstanbul’a geldi. Bir dizi protokol hataları ve diplomasi krizinden sonra Menchikov Osmanlı İmparatorluğu’na yedi maddeden oluşan bir nota verdi.⁴⁰ Amaç Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Ortodoks Hristiyanların hamiliğini

³⁴ Deniz Can, *Tanzimat Dönemi Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1833-1878)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1998, s. 100.

³⁵ Bayram Nazır, *Mülteciler Meselesi 1849-1851*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), Erzurum 1999, s. 218.

³⁶ Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu, Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme, (1774-1923)*, İstanbul 2001, s. 136.

³⁷ David Williamson, *William Ewart Gladstone: Statesman and Scholar*, Toronto 1898, s. 93.

³⁸ Hamilton ile Nikola’nın görüşme detayları için bkz. Ali Fuad Türkgeldi, *Mesail-i Mühime-i Siyasiye, I*, (Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1987, s. 7-11; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, V*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005, s. 375; Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1997, s. 233-234; Candan Badem, *The Ottomans and the Crimean War (1853-1856)*, Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2007, s. 66-67.

³⁹ Anderson, *Doğu Sorunu*, s. 137.

⁴⁰ Cezmi Karasu, *Kutsal Yerler Sorunundan Paris Anlaşması’na Kadar Diplomatik Faaliyetler (1850-1856)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1994, s. 28-29.

üstlenmek, Kudüs'teki kutsal yerlerin sorumluluğunun Rusya'ya verilmesini sağlamaktı. Menchikov'un bir nota daha vermesi üzerine İngiltere'ye başvuran Sultan Abdülmecit, 9 Mayıs 1853 tarihinde İngiliz elçisi Stratford de Redcliffe'i huzuruna çağırarak, savaş durumunda İngiltere'nin nasıl bir tavır alacağını sordu. Elçi, İngiliz filosunun gerektiği zaman Osmanlı İmparatorluğunu korumaya hazır olduğu yolunda güvence verdi.⁴¹ Diğer taraftan Viyana sefiri Mehmet Arif, Avusturya'nın kendilerini destekleyeceğini Rusya'nın isteklerinin Viyana'da da tamamen haksız olarak görüldüğünü bildirdi.⁴² Özellikle İngiltere ve Avusturya'dan alınan desteklerden sonra hükümet oluşturduğu bir kurul aracılığı ile isteklerin reddedilmesine karar verdi.⁴³ Diplomatik ilişkilerin kesilmesinden sonra General Gorchakov komutasındaki Rus ordusu 2 Temmuz 1853 tarihinde Prut nehrini aşarak Boğdan'ı işgal etti.⁴⁴ Osmanlı İmparatorluğu bu işgale karşı ancak 4 Ekim'de savaş kararı verebildi ve karar 26 Ekim'de *Takvim-i Vekayi*'de yayımlandı.⁴⁵

Savaşın başlamasından sonra Sinop'ta Osmanlı donanmasının yakılarak yok edilmesi İngiltere kamuoyunda büyük yankı buldu.⁴⁶ İngiliz gazetelerinde yer alan haberler üzerine Rus düşmanlığı patlama noktasına geldi.⁴⁷ Özellikle batan gemilerden kurtulan ve su üzerinde kalmaya çalışan askerlerin üzerlerine yağlı paçavralar atılarak yakılmaları İngiliz ve Fransız basınında geniş yer tuttu ve Rus barbarlığı olarak değerlendirildi.⁴⁸ İngiliz gazeteleri intikam istediklerine dair başlıklar attılar.⁴⁹

İngiltere'de savaş taraftarları kamuoyunu hazırlarken, Fransa'da III. Napolyon gelişmelere daha fazla seyirci kalamayacağını ifade ederek, 19 Aralık'ta İngiltere'ye Rus donanmasının Karadeniz'den temizlenmesi için birlikte hareket etme çağrısı yaptı.⁵⁰ İngiltere'de Türk karşıtlarının yaptığı propaganda nedeniyle kabinenin ikna edilmesi kolay olmadı. Başbakan

⁴¹ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Hatıraları*, Ankara 1988, s. 122; ayrıca bkz. Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, s. 379; Stratford Canning'in ultimatoma hakkındaki tavsiyeleri ve görüşme detayları için bkz. Alexander William Kinglake, *Invasion of Crimea*, I, London 1863, s. 156-158.

⁴² *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856)*, Belge No: 1-2, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2006, s. 5-11.

⁴³ Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 230; Badem, *The Ottomans and the Crimean War*, s. 76.

⁴⁴ *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı*, Belge No: 5, s. 22-24; ayrıca bkz. Stanford Shaw-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, II, İstanbul 1983, s. 175.

⁴⁵ Hakkı Yapıcı, *Takvim-i Vekayi'de Kırım Harbi (1853-1856)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1999, s. 10-12.

⁴⁶ Besim Özcan, *Rus Donanmasının Sinop Baskını (30 Kasım 1853)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1990, s. 126-127; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, s. 387; Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Hatıraları*, s. 141; Kinglake, *Invasion of Crimea*, I, s. 374.

⁴⁷ Anderson, *Doğu Sorunu*, s. 147. Kırım Savaşı'nın İngiliz basınına nasıl yansdığı ve Rus karşıtlığı için bkz. Matthew Paul Laluma, *Realism and Anti-Aristocratic Sentiment in Victorian Depictions of Crimean War*, Yale University, (Unpublished Ph.D. Thesis), 1981, s. 110-156.

⁴⁸ David Kunzle, "Gustave Dore's History of Holy Russia: Anti-Russian Propaganda from the Crimean War to The Cold War", *Russian Review*, Vol: 42, No: 3, (July 1983), s. 278-285; Harold Temperley, *England and Near East: The Crimea*, London 1936, s. 372-374.

⁴⁹ Mehmet Rezan Ekinci, *Osmanlı-Rus İlişkileri Çerçevesinde Kırım Savaşı (1853-1856)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2005, s. 38-39; Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin desteklenmesini isteyen gazeteler ve yazılanlar için bkz. Badem, *The Ottomans and the Crimean War*, s. 83-87.

⁵⁰ Kinglake, *The Invasion of Crimea*, I, s. 382-383; Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 240-241; Anderson, *Doğu Sorunu*, s. 147-148.

Palmerston'un yaptığı etkili bir konuşmayla tereddütler giderildi ve İngiltere 28 Mart 1854 tarihinde Rusya'ya savaş ilan etti.⁵¹

Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere, Fransa, Piyomente'den oluşan müttefik kuvvetleri karşısında yenilgiye uğrayan Rusya 1856 yılında Paris Anlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı.⁵² Bu anlaşmayla Rusya yüz yıldır takip ettiği sıcak denizlere inme politikasına ara vermek zorunda kaldı. Elde edilen sonuç İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü koruma politikasının bir başarısı olmakla birlikte İngiliz iktisadi ve siyasi çıkarları da korunmuş oluyordu. İngiltere'nin dış politikadaki Türk taraftarlığı ilkesi ancak 1875 yılına kadar devam etti. Liberal Parti lideri William Ewart Gladstone'un takip ettiği yeni politika iki ülkeyi dayanışma ortamından çatışma ortamına sürükledi.

Dostluktan Çatışmaya: İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğunu Koruma Politikasını Terk Etmesi

İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu ile çatışma içine girmesinin belirleyici etkeni Liberal Parti lideri William Ewart Gladstone'un takip ettiği politikalar oldu. Evanjelik Hristiyan inancıya sahip Gladstone, çok katı bir dini inancıya sahipti. Bu nedenle de kendisini Haçlı Savaşçısı olarak tanımlıyordu. En belirgin özelliği Türklerden nefret etmesiydi. Bu nedenle İngiltere'nin Türk taraftarı politika takip etmesine karşı çıkıyor, Rusya Çarlığı ile ittifak yapılması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun iki ateş arasında bırakılması düşüncesini savunuyordu.⁵³

1859 yılında kurulan Liberal Parti'nin başkanlığını yapan ve 1862-1868 yılları arasında da Başbakanlık görevini yürüten Gladstone 1868 seçimlerinde ağır bir yenilgiye uğramıştı. Aldığı bu yenilgiyle siyasetten tamamen ayrıldığını ilan etmiş, ancak kısa süre sonra İngiltere'nin takip ettiği politikaları çeşitli toplantılarda eleştirmeye başlamıştı. O aslında kendisine ihtiyaç duyulmasını, siyasete tekrar davet edilmesini bekliyordu. Kenarda kalmış, kendini fark ettirmek, tekrar siyasete girmek isteyen Gladstone'a aradığı fırsatı Osmanlı hükümetinin 1875 yılında aldığı tenzil-i faiz kararı verdi.⁵⁴

Osmanlı İmparatorluğu 1854-1874 yılları arasında aldığı 15 adet dış borçla 127 milyon lira temin etmiş, bunun karşılığında da faizlerle birlikte 239 milyon lira borçlanmıştı. Faiz ödemeleri ince bir denge üzerinde gidiyordu. Küçük bir aksiliğin ortaya çıkması bu dengeyi bozabilirdi. Nitekim 1873-1874 yıllarında iki yıl üst üste Orta Anadolu'da aşırı kar yağışı çiftçinin elindeki hububatın tükenmesine neden oldu. Ankara başta olmak üzere birçok Anadolu şehrinde kıtlık yaşanmaya başlandı.⁵⁵ Hükümet 20 Ağustos 1874 tarihinde devletin tüm gelirlerini teminat göstererek Osmanlı Bankası'ndan 1 milyar frank borç temin etti. Bu borçlanmadan elde edilen parayla dalgalı borçların ödenmesinin yapılacağı ve çeşitli borçlara ait gecikmiş faizlerin derhal ödeneceği ilan edildi. Bu ilanların etkisiyle Londra'da Türk

⁵¹Palmerston'un kabineyi ikna çalışmaları için bkz. Kinglake, *The Invasion of Crimea, I*, s. 441-455; Show, *Modern Türkiye, II*, s. 178.

⁵²Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1978, s. 22-23; Meram, s. 135-142.

⁵³ William Ewart Gladstone'un Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik politikaları için bkz. Taha Niyazi Karaca, *Büyük Oyun: İngiliz Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*, Timaş Yayınevi, İstanbul 2011.

⁵⁴ Gladstone'un politikadan ayrılması ve tekrar dönüş çabaları için bkz. Karaca, *Büyük Oyun*, s. 143-150.

⁵⁵ Yaşanan kıtlığın gözlemcilerinden biri olan Tozer, hatıralarında kıtlıkla ilgili bilgiler vermektedir. Henry Fanshawe Tozer, *Turkish Armenia and Eastern Asia Minor*, London 1881, s. 45-93.

tahvilleri yoğun bir talep gördü ve yalnızca bu şehirde satışa sunulan tahvillerin üç misli kadar talep toplandı. Hükümet tahvil satışıyla gelir elde ederken diğer taraftan da borçlanma oranını artırdı. Tahvil faizleri bir yıl sonra ödenecekti. Ancak kasada para olmayınca hükümet bu sefer de Galata Bankerlerinden borç alarak yabancı ülkelerde satılan tahvillerin faizlerini ödemeye çalıştı.⁵⁶ Alınan borç faiz ödemelerini karşılayamadı. 6 Ekim 1875 tarihinde Tenzil-i Faiz Kararı alınarak İngiliz ve Fransız yatırımcılara ödenecek 14 milyon liralık toplam faiz ödemelerinin yarı yarıya indirildiği açıklandı.⁵⁷ Bu kararın alınması Osmanlı İmparatorluğunun İngiltere ve Fransa ile karşı karşıya gelmesi için politika takip eden Rusya'nın İstanbul'daki büyükelçisi İgnatiyev tarafından Sadrazam Mahmut Paşa'ya telkin edilmişti. İgnatiyev için tenzil-i faiz kararının alınması bir süredir takip edilen planlı bir projenin hayata geçirilmesinden ibaretti. Beklenen etki ortaya çıkmış ve 23 Ekim 1875 tarihinde Londra'da büyük bir gösteri düzenlenmişti. Londra ve Paris borsalarından başlamak üzere Türklere yönelik saldırılar gittikçe artmaya başladı.⁵⁸ Haziran 1875'de Bosna-Hersek'in Nevesin ilçesinde küçük çaplı bir ayaklanma başlamıştı. Tam da Avrupalı yatırımcıların ayağa kalktığı bir anda bu ayaklanma Avusturya'nın devreye girmesiyle uluslararası bir sorun haline getirildi. Osmanlı hükümetinden reform adı altında Bosna-Hersek'e özerklik sağlayacak bazı yatırımlar gündeme getirildi. 30 Aralık 1875 tarihinde Avusturya Dışişleri Bakanı Kont Gyula Andrassy'nin adıyla anılan *Andrassy Notası* Osmanlı hükümetine verildi. Sultan Abdülaziz 13 Şubat 1876 tarihinde notaya verdiği cevapta istenilen ıslahatları yapacağını vaat etti. Bu teminata rağmen bölgedeki isyanlar durmak bir yana Karadağ ve Sırbistan'a da sıçrayarak genişlemeye devam etti. Uzun süredir ayaklanma hazırlıkları yapan Bulgarlar Rus Panslavistlerinden aldıkları destekle 2 Mayıs 1876 tarihinde ayaklandılar. Bulgar ayaklanmasının hazırlığı Rus Dışişleri Bakanı Gorçakov ve İstanbul'daki büyükelçi İgnatiyev tarafından yapılmıştı. Uzaktaki destekçi ise İngiltere'deki Liberal Parti lideri William Ewart Gladstone idi. Osmanlı hükümeti Bulgar ayaklanmasına müdahale ettiğinde Avrupa ülkelerinden Türklerin Bulgarları katlettiğine dair eleştiriler gelmeye başladı. Yapılan kara propagandanın merkezi İngiltere idi. Propagandanın bir ucunda Liberal Parti diğer ucunda ise Evanjelik Birliği bulunuyordu. İngiliz Evanjelikleri Dünya Evanjelik Birliği'nden de faydalanarak Türkleri barbar, kan dökücü medeniyet düşmanları olarak tanımlamaya başlamıştı.⁵⁹

Bulgar isyanı ile ortaya çıkan kara propagandanın belki de en etkileyici yönü William Ewart Gladstone'un yazdığı *Bulgarian Horrors*⁶⁰ ve *Lessons in Massacre*⁶¹ adlı kitapçıklar olmuştu. Gladstone, *Bulgarian Horrors* adlı kitapçıkta hayal gücünü kullanarak Türklerin Bulgarları katletme ve genç kızlara tecavüz sahneleri tasvir ediyordu. Her ne kadar yapılan bazı modern dönem çalışmaları bu uydurma hikayelerin Gladstone'un yaşadığı ruhsal problemlerin bir parçası olduğunu ortaya koysalar da yayımlanan kitapçıklar döneminde çok büyük bir ilgi ile

⁵⁶ Hükümetin borçlanması için bkz. İ. Hakkı Yeniay, *Yeni Osmanlı Devlet Borçları Tarihi*, İstanbul 1964, s. 50-56.

⁵⁷ Kararnamenin tam metni ve akabinde yayınlanan tebliğler için bkz. Yeniay, *Yeni Osmanlı Devlet Borçları*, s. 53-56.

⁵⁸ Kararın dış ülkelerdeki yansıması ve tepkiler için bkz. Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, I, İstanbul 1979, s.100; ayrıca bkz. Christopher Clay, *Gold for Sultan, Western Bankers and Ottoman Finance 1854-1881*, London 2000, s. 314-316.

⁵⁹ Bulgar isyanının çıkış ve gelişme süreci için bkz. Karaca, *Büyük Oyun*, s. 143-196;

⁶⁰ W.E. Gladstone, *Bulgarian Horrors and the Question of the East*, London 1876.

⁶¹ W.E. Gladstone, *Lessons in Massacre*, London 1877.

karşılanmıştı.⁶² Oluşan atmosferin etkisiyle birçok yazar ve düşünür Türkler aleyhine yazılar yazmaya ve kendi halklarını Türklere karşı olumsuz etkilemeye çalıştı. İngiltere’de Charles Darwin ve Oscar Wilde; Fransa’da Victor Hugo ve halkçı Girardin; İtalya’da Garibaldi; Rusya’da Dimitri Mendeleev, Dostoyevski, Tolstoy, Turgenyev, Ivan Aksakov, Gareshin ve Makovsky Türk karşıtı yazılar yazanlardan yalnızca birkaçı idi. Liberal Parti, İngiltere’nin geleneksel Osmanlı İmparatorluğunu koruma politikasını değiştirmesinin zamanı geldiğini ilan etti. Liberal Parti’ye göre; Müslüman ve barbar olan Türkleri desteklemek yerine Hıristiyan Ruslarla iş birliği yapılmalı, iki Hıristiyan devlet Osmanlı İmparatorluğunu tamamen ortadan kaldırmalı, hatta Türkleri Anadolu’dan tamamen çıkarmalıydı. Meşhur tarihçi Thomas Carlyle da dahil olmak üzere birçok İngiliz düşünür ve siyasetçi Türklere savaş ilan edilmesi gerektiğini söylemeye başladılar.⁶³

Kara propagandanın ortaya çıkardığı baskı o denli şiddetli bir boyuta ulaşmıştı ki İngiltere’nin Edirne Konsolosu Dupuis 22 Ağustos 1876 tarihinde gönderdiği bir raporunda “eğer Rusya Osmanlı İmparatorluğuna savaş ilan edecek olursa, iktidarda olan hükümetin Osmanlı lehine hareket edemeyeceğini” ifade ediyordu.⁶⁴ Bu ifade Muhafazakâr Partinin, iç ve dış baskı sonucunda artık geleneksel Osmanlı İmparatorluğu’nu koruma politikasını devam ettirmesi mümkün görünmüyordu. Değişen politik durum Londra’daki Osmanlı elçisi Musurus Paşa tarafından da tespit edilerek rapor haline getirilmişti. Musurus Paşa, İngiliz hükümetinin halka karşı koyamayacağını görerek Türkleri koruma konusunda tereddüt yaşadığını ve yapılan suçlamaları yalanlamaktan çekindiğini, hatta ilk başlarda Bulgaristan olaylarının abartıldığını söylerken şimdi halkın heyecanına katıldığını ve devletin aleyhine yapılan suçlamalara ortak olmaya başladığını yazarak, Osmanlı İmparatorluğunun Rusya karşısında yalnızlığa itildiğini ifade ediyordu.⁶⁵

Musurus Paşa’nın değerlendirmesinin en somut göstergelerinden biri 23 Aralık 1877 tarihinde İstanbul’da toplanan Tersane Konferansı’nda yaşandı. İngiltere’yi temsilen Hindistan İşleri Bakanı Lord Salisbury gönderilmişti. Salisbury, Türk düşmanlığı ile tanınan ve Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmasıyla ilgili düşüncelerini açıkça ifade eden bir politikacıydı.⁶⁶ Konferansta kabul edilen Sırbistan ve Karadağ’a bağımsızlık, Bulgarlara özerklik tanınmasını içeren kararların kabul edilmesini sağlamak için Sultan II. Abdülhamit’e bir layiha vermişti. Layihada eğer istekler kabul edilmez ise Rusya’nın Osmanlı İmparatorluğuna savaş ilan edeceği ve İngiltere’nin bu savaşa müdahil olmayacağını söyleyerek, Osmanlı yönetimini üstü kapalı tehdit ediyordu.⁶⁷

İngiltere’nin çekimser davranışı Rusya’yı cesaretlendirmişti. İstanbul’daki Rus büyükelçisi İgnatiyev Londra’ya giderek hükümet üyeleriyle görüşmeler yaptı ve İgnatiyev’in etkisiyle 31 Mart 1877 tarihinde Londra Protokolü ilan edildi. İngiltere ve Rusya, Hristiyanlara yönelik

⁶² Gladstone’un ruhsal tahlilini yapan çalışma için bkz. Peter Loewenberg, “Gladstone, Sin and Bulgarian Horrors”, *Fantasy and Reality in History*, Oxford 1995, s. 93-107.

⁶³ Bulgar ajitasyonunun oluşturduğu tepkiler için bkz. Karaca, *Büyük Oyun*, s. 177.

⁶⁴ David Haris, *Britain and the Bulgarian Horrors of 1876*, Chicago 1939, s. 269.

⁶⁵ Cevdet Küçük, “Bulgar İhtilalinin (1876) İngiliz Kamuoyunda Uyandırdığı Tepki ve Bunun Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Tesiri”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (8-9), 1979-1980, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 1980, s. 122.

⁶⁶ Lois Mallet’e yazdığı 23 Eylül 1876 tarihli mektubunda “Türklerin Avrupa’dan atılmaları gerektiğine inandığını” söylüyordu. Bkz. Lady Gwendolen Cecil, *Life of Robert Marquis of Salisbury*, II, London 1921, s. 86.

⁶⁷ Malcolm MacColl, *The Sultan and The Powers*, London 1896, s. 65.

reformlar yapılması konusunda anlaşıyorlardı. Eğer bu reformlar yerine getirilmezse de Hristiyanların kendi durumlarını düzeltmeleri için gerekli tedbirleri alacağı bir tehdit üslubuyla ifade ediliyordu.⁶⁸

Londra Protokolü açıkça İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan yüz çevirmesi ve Rusya ile ortak hareket etmesi anlamına geliyordu. Rusya, İngiltere'yi yanına çekmişti. En azından bir savaş durumunda İngiltere'nin tarafsız kalması Rusya'nın beklentisini karşılayacaktı. Artık Rusya için Osmanlı hükümetinin Tersane Konferansı ve Londra Protokolü kararları doğrultusunda yapılan istekleri reddetmesini beklemek kalıyordu. Beklendiği gibi özel olarak toplanan Saltanat Şurası'nın aldığı ret kararı 3 Nisan 1877 tarihinde ilgili devletlere bildirildi.⁶⁹ Alınan karar Londra'daki elçi Musurus Paşa tarafından Lord Derby'ye 12 Nisan günü bildirildi. Derby, alınan karardan duyduğu üzüntüyü ve Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş tehdidi ile karşılaşacağını kesin bir dille bildirdi.⁷⁰ Beklendiği gibi Rusya gecikmeden 12 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı İmparatorluğuna savaş ilan etti. Savaş ilanı üzerine İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Derby, Rus Dışişleri Gorchakov'a gönderdiği 6 Mayıs 1877 tarihli yazıda "İngiltere'nin tarafsız kalacağını, Osmanlı lehine savaşa girmesinin söz konusu olmadığını, fakat Süveyş Kanalı'nın saldırıdan uzak tutulmasını ve savaş neticesinde de Çanakkale ve İstanbul boğazlarının işgal edilmemesini" istiyordu.⁷¹

Siyasi tarih yazımında İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu koruma politikasının 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında terk ettiği genel bir kabuldür. Ancak Lord Derby'nin bu yazısından açıkça anlaşıldığı üzere İngiliz yönetiminin savaşın sonucunda Türklerin yenilgiye uğrayacağını bekliyor olduğudur. Ayrıca Londra Protokolü'nün ilanı İngiltere, Rusya ile ortak hareket ettiğini göstermiştir. Bu durumda İngiltere'nin savaş sonrasında değil, savaş öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nu koruma politikasını terk ettiğini kabul etmek gerekmektedir. Eğer İngiltere Rusya'yı serbest bırakmasa idi muhtemelen Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilanı mümkün olamayacaktı. İngiltere'nin tarafsızlığı denge politikalarını değiştirdiği için artık Osmanlı İmparatorluğu'nun dış siyasette başka güçlerle iş birliği yapma ihtiyacı ortaya çıkıyordu ki, bu ihtiyacı Almanya karşılayacaktı.

93 Harbi sonrasında İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu karşıtı politikaları belirginleşmeye başladı. İlk müdahale Kıbrıs'ın korunamayacağı gerekçesiyle 1878 yılında işgal edilmesiydi.⁷² Daha sonraki yıllarda özellikle William Ewart Gladstone'un iktidar yılları İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu ilişkilerinin en gergin ve çatışmanın had safhada olduğu dönem oldu.⁷³ Ermeni sorununun uluslararası arenaya taşınması ve Ermeni örgütlenmelerinin sistematik bir yapı kazanmaya başlaması Gladstone'un iktidara gelmesiyle gerçekleşmeye başladı. Ermeni tarihçi Nalbandian'ın ifade ettiği şekliyle, Ermenilerin bu denli cüretkâr olmalarını sağlayan Gladstone'un başbakan olması ve Ermenilere ayaklanma çağrısı

⁶⁸ Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 517.

⁶⁹ Şura'nın kararları için bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Tersane Konferansının Mukarreratı Hakkında Şura Mazbatası", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, VI/9 (Mart 1954), s. 123-137

⁷⁰ *British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, The Near and Middle East 1854-1914*, Part 1, Volume: 3, (General Editors: Kenneth Bourne and D. Cameron Watts) University Publication of America, 1984, s. 253.

⁷¹ *British Documents on Foreign Affairs*, Volume: 3, s.262.

⁷² İmzalanın anlaşma metni ve yazışmalar için bkz. Harry Charles Luke, *Cyprus Under Turks, 1571-1878*, Oxford University Press, London 1921, s. 267-272.

⁷³ Gladstone, 1868-1874, 1880-1885, 1886, 1892-1894 yılları arasında iktidarda kalmıştır. Ancak ölüm yılı olan 1898 yılına kadar İngiliz siyasetinin en etkili isimlerinden biri olmuştur.

yapmasıydı. Ermeniler, kendilerini destekleyecek bir lider bulmanın sevinciyle gizli dernekler kurarak ayaklanmaya başlamışlardı. Gladstone politikalarının ateşlediği Ermeni sorunu 19. Yüzyıldan başlayarak günümüze kadar devam etmesiyle Türklerin karşı karşıya kaldığı en uzun süreli sorun olma özelliğini korumaktadır. Oysa Ermeni ayaklanmalarını incelemek üzere Türkiye'ye davet edilen Amerikalı Rahip George Hepworth'un tespiti ilginçtir. Hepworth, yaptığı incelemelerden sonra Ermenilerin ayaklanmasının en büyük müsebbibinin İngiltere olduğunu tespit etmiştir. Raporunda "İngiltere diye bir devlet olmasaydı, Ermeni sorunu diye bir sorun da olmazdı" ifadelerini kullanarak, uluslararası arenada İngiltere'nin oynadığı rolü açıkça belirtmiştir.⁷⁴

Çatışma döneminin en önemli sorunlarından biri de İngiltere'nin 1882 yılında Mısır'ı işgal etmiş olmasıdır. İşgal Gladstone'un kararı ile gerçekleşmiştir. Mısır, 1922 yılındaki bağımsızlığına kadar görünürde Osmanlı toprağı olarak kalmış, ancak İngiltere'nin işgal ve yönetiminde olmuştur. İngiltere, Mısır'daki işgal ve varlığını 1956 yılında ortaya çıkan Süveyş Krizi'ne kadar devam ettirmiştir.⁷⁵

Ermeni ve Mısır konularındaki çatışmalar İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu arasında yaşanan en belirgin ve uzun süreli sorunlar olmuştur. Osmanlı yönetimi İngiltere'nin oluşturduğu baskıyı Almanya'ya dayanarak hafifletmeye çalışmıştır. Ancak bu da yeni sorunlar ortaya çıkarmış, İngiltere Ortadoğu'da yer almak için Almanya ile büyük bir mücadeleye girişmiştir. İngiltere'nin Ortadoğu'daki petrol ve güç mücadelesi Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma sürecini hazırlamış, Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu düşman iki ülke olarak savaşa girmişlerdir.

Ortadoğu'da İngiliz-Alman Güç Mücadelesi ve Büyük Savaş

Almanya'nın 1871 yılında milli birliğini sağlaması Avrupa güç dengesini tamamen değiştirdi. Otto Von Bismarck'ın "Realpolitik" olarak tanımlanan denge siyaseti Fransa'nın yalnızlaştırılmasını hedefliyordu. II. Wilhelm'in tahta çıkmasıyla Almanya'nın dış politikası da belirgin olarak değişti. Wilhelm, dış politikada Rusya ile iyi ilişkiler içinde bulunmaktansa İngiltere ile uzlaşmayı ve "Weltpolitik" olarak tanımlanan politik anlayışla dünyaya açılmayı hedefliyordu. Kraliçe Victoria'nın torunu olmasına güvenen Wilhelm, İngiltere'den beklediği olumlu yaklaşımı göremedi. Tam tersine İngiltere, Almanya'yı bir tehdit olarak algılıyor, Fransa ve Rusya'ya yanaşıyordu. Almanya ise Osmanlı İmparatorluğu'nu dünyaya açılmanın bir aracı olarak kullanıyor ve Ortadoğu'ya yerleşmek istiyordu.⁷⁶

İngiltere de Hindistan ve doğu sömürgelerinin güvence altına alınması için Ortadoğu'ya önem veriyor, Sultan II. Abdülhamid tahta çıkar çıkmaz bu ilgisini İstanbul'daki İngiliz büyükelçisi Henry Layard'ın verdiği bir layiha aracılığıyla ortaya koyuyordu. Layrad'ın layihasında Basra ve Kızıldeniz'e uzanan hatta İngiltere'nin demiryolu yapmak inşa etmek istediği belirtilerek,

⁷⁴ George Hepworth, *Through Armenia on Horseback*, New York 1898, s. 157.

⁷⁵ Majid Khadduri, "The Anglo-Egyptian Controversy", *Proceedings of the Academy of Political Science*, Vol: 24, No: 4 (January 1952), s. 85-86.

⁷⁶ II. Wilhelm'in politikaları ve sonuçları için bkz. H. Bayram Soy, *Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde Nüfuz Mücadelesi (1890-1914)*, Poenix Yayınevi, Ankara 2004, s.43-53; Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 380-401; H. Bayram Soy, "II. Wilhelm, Weltpolitik ve II. Abdülhamid", *Türkler*, Cilt.13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.28-44; II. Wilhelm'in Osmanlı İmparatorluğu ile yaklaşması ve Sultan II. Abdülhamid ile dostluk kurması ile ilgili çeşitli makaleler için ayrıca bkz. *İki Dost Hükümdar: Sultan II. Abdülhamid, Kaiser II. Wilhelm*, (Editör: İlon Baytar), TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 2010.

projenin gerçekleştirilmesine İngiltere talip olmuştu.⁷⁷ Ancak İngiliz dış politikasının Türk düşmanlığı üzerinde şekillenmeye başlaması üzerine Sultan Abdülhamid, ulaşım projelerinde Almanya'yı öncelikli hale getirmişti. Nitekim Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar yapılan yatırımların %49'u Almanlar, %39,6'sı Fransızlar ve ancak %11,4'ü İngilizler tarafından gerçekleştirilmişti.⁷⁸

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alman nüfuzu İngiltere'yi rahatsız ediyordu. Özellikle 1899 yılında II. Wilhelm'in Osmanlı İmparatorluğu'nu ziyaret etmesinden hemen sonra Bağdat demiryolunun yapımına dair imtiyazın Almanya'ya verilmesi İngiltere'nin teyakkuza geçmesine neden oldu.⁷⁹ Çünkü Sultan'ın bu kararı Almanya'ya Basra Körfezi'nin kapılarını açıyordu. İngiltere, karardan hemen sonra yayınladığı bildiriyle Basra Körfezi'ndeki statünün devam etmesi gerektiğini söyleyerek herhangi bir devletin Körfezi işgal etmesi veya hakimiyet kurması durumunu asla kabul etmeyeceğini ilan ediyordu. Aslında bildiri Almanya'ya yönelik bir göz dağı idi.⁸⁰

Bağdat demiryolundan sonra Hicaz demiryolu hattının yapımı için de adımlar atılması İngiltere tarafından tehdit olarak algılandı. Hicaz demiryolu hem Hindistan, Mısır ve Sudan Müslümanlarını İngiltere aleyhine sevk edebilecek bir süreci hazırlayabilir hem de İslam Birliği projesi siyasi açıdan Almanlar tarafından kullanılabilirdi. Demiryolu yapımına Hindistan Müslümanlarının 40.000 liralık yardım göndermeleri İngiltere'nin endişelerindeki haklılığı ortaya koyuyordu.⁸¹ Diğer taraftan İslam birliği siyasi açıdan Almanlar tarafından da kullanılacak bir koz durumuna gelmişti. Hindistan veya Mısır'da İngiltere karşıtı hareketlerin ortaya çıkması ve bu hareketlerin özellikle Almanlar tarafından kışkırtılması İngiltere'nin en büyük korkularından biri olmuştu. Almanya, İngiltere'nin korktuğu politikayı uygulamakta geç kalmamış, Bağdat ve Hicaz demiryolları projelerini kullanarak İslam birliği söylemini propaganda aracı haline getirmişti. Bu doğrultuda Arapları İngilizlere karşı kışkırtma çalışmalarını Alman arkeologlar üstlenmişlerdi. Alman Gizli Servisi için çalışan arkeologlardan Max Freiherr von Oppenheim 1896-1910 yılları arasında Kahire'yi merkez haline getirerek Araplar arasında faaliyette bulunmuştu.⁸²

Bağdat ve Hicaz demiryolu projelerinin uygulama aşamasına geçmesi İngiltere'nin kontrol etmek istediği ama bir türlü önüne geçemediği gelişmeler olmuştu. Bu süreçte yaşanan başka bir sorun demiryollarını İngiltere için daha önemli hale getiriyordu. İngiltere için Basra Körfezi'ni kontrol etmek çok önemliydi.⁸³ Henüz 1853 yılı gibi erken bir dönemde Körfez'deki ticari güvencesini garanti altına almak için Umman kıyı şeridinde bulunan

⁷⁷ Layard'ın raporu için bkz. Münir Aktepe, "Osmanlı İmparatorluğunun Islahı Hakkında İngiltere Elçisi Layard'ın II. Abdülhamid'e Verdiği Rapor", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı:22 (Temmuz 1969), s. 13-18.

⁷⁸ A.D. Novıçev, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi*, Onur Yayınları, Ankara 1979, s. 14.

⁷⁹ Edward Mead Earle, *Bağdat Demiryolu Savaşı*, İstanbul 1972, s. 68-70; Bağdat demiryolunun Almanya'nın Ortadoğu'daki yayılmacılığına katkısı için ayrıca bkz. İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Alım Yayınevi, İstanbul 2006, s. 109-140.

⁸⁰ Morris Jastrow, *The War and The Bagdad Railway*, London 1917, s. 100.

⁸¹ Demiryolu için Hindistan'dan yapılan yardımlar için bkz. Ufuk Gülsoy, *Hicaz Demiryolu*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Doktora Tezi), İstanbul 1994, s. 58-64.

⁸² Stanford J. Shaw, *Ottoman Empire in World War I*, Vol 1, Ankara 2006, s.15; Kadir Kon, "Almanya'nın İslâm Stratejisi Mimarlarından Max Von Oppenheim ve Bu Konudaki Üç Memorandumu", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* Sayı 53, (2011), s. 211-252.

⁸³ Basra Körfezinin İngiltere için önemi ve Hindistan-Körfez ilişkisi için bkz. Nurcan Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?*, Kronik Yayınları, İstanbul 2019, s. 328-338.

şeyhlerle bir anlaşma yapmıştı.⁸⁴ Daha kuzeyde yer alan Bahreyn şeyhi ile de 1892 yılında yapılan anlaşmayla adanın yönetimi İngiltere'nin nüfuzuna girmişti.⁸⁵ Körfez'in kontrolünü sağlamak için Kuveyt ile Anadolu'dan Körfez'e kadar uzanan Fırat Nehri stratejik öneme sahip iki farklı alandı. Fırat Nehri'nin kontrolünü ve güvenliğini Lynch Şirketi'nin 1841 yılında taşımacılık yapma hakkını almasıyla biraz da olsa kendi hâkimiyet alanında tutmaya çalıştı.⁸⁶ Fırat'ın dışında Kuveyt'in bir şekilde nüfuz alanı içinde tutulması gerekiyordu. Bunun için İngilizler 1776 yılından itibaren *British East India Company* aracılığıyla Kuveyt'e giriş yapmışlardı. Almanya ise Sultan II. Abdülhamid'i Kuveyt'teki İngiliz hakimiyetine karşı harekete geçme konusunda cesaretlendirirken Basra Körfezi'ne kadar etki alanını genişletmek istiyor, bunun için de Osmanlı İmparatorluğu'nu araç olarak kullanmaya çalışıyordu.⁸⁷ 1892 yılında Kuveyt Emiri II. Abdullah'ın ölümü üzerine ortaya çıkan taht mücadelesinde İngiltere Abdullah'ın oğlu Mübarek Es-Sabah'ı destekledi. Mübarek'in emirliği 1897 yılında Sultan II. Abdülhamid tarafından da onaylanınca İngiltere Kuveyt'i kontrol edebilecek duruma geldi. Almanya'nın tehditkâr politikalarına 1898 yılı sonunda Rusya da katıldı. Kont Kapnist, Bağdat'tan Kuveyt'e uzanacak bir demiryolu projesini Sultan'a sunduğunda İngiltere projenin hayata geçmesini önlemek için 23 Ocak 1899 tarihinde Mübarek es-Sabah ile anlaşma yaparak, Kuveyt'i İngiltere'nin koruyuculuğu altına aldı.⁸⁸ Bu dolaylı işgal daha sonra Sultan tarafından da onaylanınca Kuveyt, İngiltere'nin Basra Körfezi'ndeki karakolu haline geldi.⁸⁹ İngilizler bu karakolu kendilerine bağlı tutmak için para desteği sağlamaktan kaçınmadılar. Hindistan Genel Valisi Charles Hardinge'in ifadesiyle, Almanların bölgeye yerleşmesini engellemek için Kuveyt'e her yıl 4.000 İngiliz altını para ödeniyordu.⁹⁰

1900'lü yılların başında yaşanan krizler İngiltere ile Almanya'nın Akdeniz'de hâkimiyet kurma yarışına girmelerine yol açmıştı. İngiltere'nin önemli gücü denizlerdeki tartışmasız üstünlüğüydü ve yüzyılı aşkın bir süredir girdiği her savaştan galibiyetle çıkıyordu. 1905'te yaşanan birinci Fas ve 1911'de yaşanan ikinci Fas krizlerinde Almanya; Fransa ve müttefiki İngiltere'yle karşı karşıya gelmişti. 1911 yılında Fez'de başlayan ayaklanmayı bastırmak için Fas'a asker gönderen Fransa'yı ve arkasındaki güç İngiltere'yi tehdit etmek için II. Wilhelm panter adlı zırhlı gemisini Agadir limanına göndererek limanı kontrol altına almıştı. Agadir'in Alman üssü haline gelmesi, İngiltere'ye bağlı Cebel-i Tarık'ı tehdit edeceğinden İngiltere, her ne sonuç ortaya çıkarsa çıksın Fransa'yı destekleyeceğini açıklamıştı. Bu hamle uluslararası alanda yalnız kalan Almanya'ya geri adım attırılmış, sorun çatışmaya meydana verilmeden çözülmüştü.⁹¹ Geçici bir anlaşma yapılmış olsa da İngiltere artık Almanya'nın Akdeniz'deki varlığından ve gücünden endişe duymaya başlamıştı.⁹²

⁸⁴ 4 Mayıs 1853 tarihli anlaşma metni için bkz. J.C. Hurewitz, *Diplomacy in The Near and Middle East*, Vol. I, Macmillan Company, Princeton, New Jersey 1956, s. 143-144.

⁸⁵ Anlaşma metni için bkz. Hurewitz, *Diplomacy in The Near and Middle East*, Vol. I, s. 209.

⁸⁶ Lynch Şirketi'nin kurulması ve aldığı imtiyazlar hakkında bkz. İlhan Ekinci, *Fırat ve Dicle'de Osmanlı İngiliz Rekabeti*, Ankara 2007, s. 31-43.

⁸⁷ Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, s. 140-143; Almanya'nın Basra Körfezi'ne yayılma çabası ve Alman-İngiliz mücadelesi için ayrıca bkz. İlber Ortaylı, "Son Unversal İmparatorluk Osmanlı ve II. Abdülhamid", *Türkler*, Cilt 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 1527.

⁸⁸ Anlaşma metni için bkz. Hurewitz, *Diplomacy in The Near and Middle East*, Vol. I, s. 218-219.

⁸⁹ Michael S. Casey, *The History of Kuwait*, Greenwood Press, London 2007, s. 36, 45.

⁹⁰ Charles Hardinge, *My Indian Years 1910-1916*, London 1948, s. 111.

⁹¹ Joahim Remak, *The Origins of World War I 1871-1914*, New York 1967, s. 42-50.

⁹² Almanya ve İngiltere'nin Akdeniz'deki güç mücadelesi için bkz. Gerry Docherty&Jim Macgregor, *The Secret Origins of First World War*, London 2013, s. 307-311.

Agadir olayı, İngiltere'ye donanmasını daha güçlü hale getirmesi gerektiğini göstermişti. Savaş gemilerinin modernizasyonuna giden İngiltere 20. Yüzyılın ölüm makinaları olarak görülen dretnotları (Dreadnought) üretmeye başladı. Bu yeni savaş gemilerinin daha hızlı hareket etmelerini sağlamak için Donanma Bakanı Winston Churchill'in 1911 yılında aldığı "donanmada benzin kullanılması" kararı Ortadoğu'nun kaderini tamamen değiştirdi.⁹³ Bu önemli karardan sonra petrol, varlığına daha fazla ihtiyaç duyulan başlıca enerji kaynağı haline geldi.

Petrol konusundaki İngiliz-Alman çatışması ilk kez Romanya'da yaşanmıştı. 1871 yılında milli birliğini sağlayan Almanya, teknoloji alanında yaptığı atılımlarla İngiltere, Fransa ve Rusya'ya meydan okuyor, sömürge ve petrol savaşına katılıyordu. Petrolü elde etmeye yönelik mücadeleler farklı coğrafyalarda devam ediyordu. Deutsche Bank'ın finanse ettiği Alman petrol şirketleri Romanya'da İngiltere ile karşı karşıya gelmiş ve bu savaşı kazanmıştı.⁹⁴ İkinci önemli mücadele alanı olan Irak petroleri de Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki yakın ilişkiler nedeniyle İngiltere'nin nüfuz alanından gittikçe uzaklaşıyordu. Diğer bir petrol mücadelesi İran üzerinde yaşandı. 1905 yılında "İmtiyazlar Sendikası" adıyla kurulan birlik aracılığıyla İran petrolünü arama ve çıkarma imtiyazını İngiltere elde etti.⁹⁵

Petrol mücadelesinin diğer bir ayağını Kızıldeniz'e açılan Akabe limanının İngiltere tarafından 1906 yılında işgali oldu. İşgal gerekçesi ise Akabe'nin İngiltere işgalindeki Mısır'a ait olduğu idi. İşgal ile birlikte İngiltere Almanya'yı Kızıldeniz'in kuzey hattından uzaklaştırmış oluyordu. Ortaya çıkan Akabe krizi, oluşturulan bir komisyonun çalışmalarıyla çözülmeye çalışıldı. Akabe limanının güneyinde bulunan Taba'daki Türk askerleri bölgeyi boşalttılar. Akabe kalesi ve limanı Osmanlı İmparatorluğu'nda kaldı ama Mısır'a ait olan Akabe-Ariş hattı daha kuzeyde bulunan Akabe-Refah çizgisine kaydırıldı. 1906 yılında meydana gelen bu krizde İngiltere toprak elde etmişti. Fakat işgal ettiği Akabe limanını tekrar Türklere bıraktığı için de geri adım atmış oluyordu.⁹⁶

Ortadoğu'daki petrol mücadelesinin en önemli dönüm noktasını İngiltere ve Rusya'nın Petersburg'da imzaladıkları 1907 İngiliz-Rus Anlaşmasıyla İran'ı nüfuz bölgelerine ayırarak işgal etmeleri idi.⁹⁷ 19. Yüzyılın düşman iki ülkesi Rusya ve İngiltere, Almanya-Osmanlı İmparatorluğu karşısında müttefik ülke durumuna geliyordu.

28 Haziran 1914 tarihinde Avusturya-Macaristan Velihtı Franz Ferdinand ile eşi Sophie'nin *Kara El* adlı Sırp gizli örgütü tarafından öldürülmesi Birinci Dünya Savaşı'nın fitilini ateşlemişti. 1 Ağustos 1914 tarihinde Almanya ve Rusya'nın birbirlerine savaş ilanı ile Dünya Savaşı fiili olarak başlamıştı. Bir gün sonra 2 Ağustos'ta Alman-Osmanlı gizli anlaşması imzalandı. Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra yönetimi kontrol altına alan

⁹³Anthony Sampson, *The Seven Sisters: The Great Oil Empires and The World They Shaped*, New York 1991, s. 64-65; Edwin Black, *Banking on Bagdad*, New Jersey 2004, s. 114-115.

⁹⁴Richard Walton, *The Power of Oil*, New York 1977, s. 86.

⁹⁵Sara Reguer, "Persian Oil and the First Lord: A Chapter in the Career of Winston Churchill", *Military Affairs*, Vol. 46, No. 3 (October 1982), s. 134-138; Ertuç Evran, *İngiltere-İran İlişkilerinde İran 1901-1954*, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Kırşehir 2013, s. 17-18.

⁹⁶Musa Gümüş, *Sultan II. Abdülhamid'in Mısır Politikası*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Konya 2013, s.124-136; Akabe sorunu için ayrıca bkz. Piyade Mirliva Rüştü, *Akabe Meselesi*, (Yayına Hazırlayan: Mustafa Öztürk), Elâzığ 1997.

⁹⁷Roymand James Sontag, *European Diplomatic History 1871-1932*, New York 1933, s. 111-115.

İttihat ve Terakki Fırkası İngiltere ile yakınlık kurmaya çalışmıştı. Almanlar lehine verilen imtiyazları azaltarak, Anadolu'da demiryolu yapma, limanlarda rıhtım inşa etme, Fırat ve Dicle'nin birleşerek Basra Körfezi'ne döküldüğü Şattularap'a kadar olan kısımda taşımacılık yapma imtiyazını İngiltere'ye vermişlerdi. Hatta 1914 yılı ocak ayında Maliye Nazırı Cavid Bey, Hakkı Paşa ve Ahmet Muhtar Paşa'dan oluşan bir heyet Londra'ya giderek Osmanlı yönetiminin İtilaf Devletleri blokuna alınması için istekte bulunmuşlardı.⁹⁸ İttihatçıların çabalarına rağmen İngiltere ile siyasi bir bağ kurulamamıştı.

2 Ağustos Anlaşması'ndan sonra Goeben ve Breslau'nun Çanakkale Boğazı'ndan geçerek İstanbul'a gelmesi Osmanlı İmparatorluğu'nu savaşın fiili tarafı haline getirmişti. Elbette İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesi taraftarı değildi. Ancak özellikle William Ewart Gladstone'un politikalarının etkisiyle hareket eden Liberal Parti mensupları Osmanlı İmparatorluğu'nun bir an önce savaşa dahil olmasını istiyorlardı. Bu şekilde imparatorluğun parçalanması ve petrol kaynağı olarak görülen Irak, Suriye ve Ürdün gibi bölgelerin paylaşılması mümkün olabilecekti. Bu konudaki en çarpıcı düşünce Arap ayaklanmasında önemli bir rol oynayan Thomas Lawrence tarafından ortaya konmuştu. Lawrence 18 Eylül 1914 tarihinde arkadaşına yazdığı bir mektubunda, "Türkiye'nin savaşa girmeyeceğinden çok korkuyorum. Girmesi halinde Küçük Asya'ya sıkıştırılabilir ve burada oluşturulacak bir komisyonun yönetimine bırakılabilir" diyordu.⁹⁹

Lawrence'ın belirttiği gibi İngiliz liberallerinin düşüncesi Türkleri Anadolu'ya sıkıştırarak, onların kaderini uluslararası bir komisyonun eline bırakmaktı. Osmanlı İmparatorluğu'nun 2 Kasım 1914 tarihinde Rusya ile savaşa girmesi ve diğer devletlerin de 10 Kasım da Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etmeleriyle Türkler fiili olarak Birinci Dünya Savaşı'nın için girmiş oldular.¹⁰⁰ Birinci Dünya Savaşı, Türkler ve İngilizlerin 19. Yüzyılın ikinci yarısından beri yaşadıkları çatışma sürecinin son noktası oldu.

Sonuç

Dostluk ilişkileriyle başlayan Türk-İngiliz ilişkileri değişen güç dengeleri ve çıkar ilişkilerinin ortaya çıkardığı yeni şartlar nedeniyle 1875 yılından itibaren çatışma ortamına girdi. Liberal Parti başkanı William Ewart Galdstone'un "Türkleri geldikleri yere, Orta Asya'ya göndereceğiz" sloganı Birinci Dünya Savaşı'na kadar liberal İngiliz siyasetinin temel ilkesi haline geldi. Bu nedenle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra dahi İngiltere'nin Türkiye politikası Anadolu'nun Yunan hakimiyetine bırakılması oldu. Liberal Başbakan Lloyd George, Yunanları destekleyerek bu hedefi gerçekleştirmeye çalıştı. Ancak General Mustafa Kemal Paşa'nın kazandığı büyük 30 Ağustos zaferiyle Türklerin dar bir alana sıkıştırılması rüyası son buldu.

Osmanlı dönemi Türk İngiliz ilişkilerinde çatışma politikalarını destekleyenler ağırlıklı olarak liberaller oldular. Muhafazakâr politikacılar ise daha çok Osmanlı İmparatorluğu'nu destekleme taraftarı odular. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Lloyd George hükümetinin düşmesiyle birlikte liberallerin uyguladığı politikaların olumsuz etkileri görüldüğü için yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile uzlaşma yolu tercih edildi. Bu tercih nedeniyle de

⁹⁸ Shaw, *Ottoman Empire in World War I*, Vol 1, s. 2-3.

⁹⁹ *The Letters of T.E. Lawrence*, (Edited by David Garnett), Jonathan Cape Publishing, London 1938, s. 185.

¹⁰⁰ Hükümetin savaş kararı ve Sultan Mehmet Reşat'ın onay yazısı için bkz. Murat Bardakçı, *Yıkılış ve Kuruluş: Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Belgeleri*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 80-83.

İkinci Dünya Savaşı'na giderken İngiltere'nin kendi tarafına çekmek istediği önemli ülkelerden biri Türkiye oldu. Osmanlı döneminde dostluktan çatışmaya dönen ilişkiler Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra çatışmadan tekrar dostluğa dönerek, iyi ilişkiler günümüze kadar devam etmiştir.

Kaynakça

- Aktepe, Münir; "Osmanlı İmparatorluğunun Islahı Hakkında İngiltere Elçisi Layard'ın II. Abdülhamid'e Verdiği Rapor", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı:22 (Temmuz 1969)
- Anderson, Matthew Smith; *Doğu Sorunu, Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme, (1774-1923)*, İstanbul 2001.
- Arı, Bülent; *Akdeniz'de İki Süper Gücün Hakimiyet Mücadelesi*, Kadim Yayınları, Ankara 2019.
- Armaoğlu, Fahir; *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1997.
- Badem, Candan; *The Ottomans and the Crimean War (1853-1856)*, Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya 2007.
- Bağış, Ali İhsan; "III. George Dönemindeki İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ekonomi Siyaseti 1760-1815", *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984* (400. Yıldönümü), Ankara 1985.
- Bardakçı, Murat; *Yıkılış ve Kuruluş: Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Belgeleri*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.
- Black, Edwin; *Banking on Bagdad*, New Jersey 2004.
- Bostan, İdris; "Karadeniz'in Dış Ticarete Kapalı Olduğu Dönemde Trabzon Limanı", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri* (6-8 Kasım 1998), Trabzon 1999.
- British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, The Near and Middle East 1854-1914*, Part 1, Volume: 3, (General Editors: Kenneth Bourne and D. Cameron Watts) University Publication of America, 1984.
- Can, Deniz; *Tanzimat Dönemi Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1833-1878)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1998.
- Casey, Michael S.; *The History of Kuwait*, Greenwood Press, London 2007.
- Cecil, Lady Gwendolen *Life of Robert Marquis of Salisbury*, II, London 1921.
- Cezar, Mustafa; *Mufassal Osmanlı Tarihi*, III. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2011.
- Clay, Christopher; *Gold for Sultan, Western Bankers and Ottoman Finance 1854-1881*, London 2000.
- Dawson, Jane E. A.; *The Politics of Religion in The Age of Mary, Queen of Scots*, Cambridge University Press, Cambridge 2004.
- Dereli, Hamit; *Kraliçe Elizabeth Döneminde Türkler ve İngilizler*, İstanbul 1951.
- Docherty, Gerry; Macgregor, Jim; *The Secret Origins of First World War*, London 2013.

Durant, Will and Ariel; *The Story of Civilization, XI, The Age of Napoleon*, Simon and Schuster, New York 1975.

Earle, Edward Mead; *Bağdat Demiryolu Savaşı*, İstanbul 1972.

Ekinci, İlhan; *Fırat ve Dicle'de Osmanlı İngiliz Rekabeti*, Ankara 2007.

Ekinci, Mehmet Rezan; *Osmanlı-Rus İlişkileri Çerçevesinde Kırım Savaşı (1853-1856)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2005.

Evrans, Ertaç; *İngiltere-İran İlişkilerinde İran 1901-1954*, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Kırşehir 2013.

Gladstone, W.E.; *Lessons in Massacre*, London 1877.

Gladstone, W.E.; *Bulgarian Horrors and the Question of the East*, London 1876.

Goffman, Daniel; *Osmanlı İmparatorluğu'nda İngilizler 1642-1660*, İstanbul 2001.

Gülsoy, Ufuk; *Hicaz Demiryolu*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Doktora Tezi), İstanbul 1994.

Gümüş, Musa; *Sultan II. Abdülhamid'in Mısır Politikası*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Konya 2013.

Hakluyt, Richard; *The Principal Navigations Voyages Traffiques and Discoveries of the English Nation*, Volume V, The Macmillan Company, New York 1906.

Hardinge, Charles; *My Indian Years 1910-1916*, London 1948.

Harris, David; *Britain and the Bulgarian Horrors of 1876*, Chicago 1939.

Hepworth, George; *Through Armenia on Horseback*, New York 1898.

Heywood, C.J.; "1689-1698 Yılları Arasında İngiliz-Türk Diplomatik İlişkileri", *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984* (400. Yıldönümü), Ankara 1985.

Hurewitz, J.C.; *Diplomacy in The Near and Middle East*, Vol. I, Macmillan Company, Princeton, New Jersey 1956.

İki Dost Hükümdar: Sultan II. Abdülhamid, Kaiser II. Wilhelm, (Editör: İlon Baytar), TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 2010.

İpek, Nedim; "Churchill Vakası (1836)", *Bellekten*, Cilt: LIX, Sayı: 226 (Aralık 1995)

Jastrow, Morris; *The War and The Bagdad Railway*, London 1917.

Jorga, Nicolae; *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, V*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.

Karaca, Taha Niyazi; *Büyük Oyun: İngiliz Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*, Timaş Yayınevi, İstanbul 2011.

Karaca, Taha Niyazi; *Türk-İngiliz İlişkileri ve Mehmet Akif Paşa'nın Anıları*, İstanbul 2006.
Koloğlu, Orhan; *Miyop Çörçil Olayı, Ceride-i Havadisın Öyküsü*, Yorum Yayınları, Ankara 1986.

Karal, Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi, V*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

Karasu, Cezmi; *Kutsal Yerler Sorunundan Paris Anlaşması'na Kadar Diplomatik Faaliyetler (1850-1856)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1994.

Khadduri, Majid; "The Anglo-Egyptian Controversy", *Proceedings of the Academy of Political Science*, Vol: 24, No: 4 (January 1952)

Kinglake, Alexander William; *Invasion of Crimea, I*, London 1863.

Kocabaşoğlu, Uygur; *Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

Kon, Kadir; "Almanya'nın İslâm Stratejisi Mimarlarından Max Von Oppenheim ve Bu Konudaki Üç Memorandumu", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* Sayı 53, (2011)

Kunzle, David; "Gustave Dore's History of Holy Russia: Anti-Russian Propaganda from the Crimean War to The Cold War", *Russian Review*, Vol: 42, No: 3, (July 1983)

Kurat, Akdes Nimet; "Hoca Sadeddin Efendi'nin Türk-İngiliz Münasebetlerinin Tesisi ve Gelişmesindeki Rolü", *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010.

Kurat, Akdes Nimet; *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953.

Küçük, Cevdet; "Bulgar İhtilalinin (1876) İngiliz Kamuoyunda Uyandırdığı Tepki ve Bunun Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Tesiri", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (8-9), 1979-1980, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 1980.

Kürkçüoğlu, Ömer; *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1978.

Kütükoğlu, Mübahat; "1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Muahedesi", *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984* (400. Yıldönümü), Ankara 1985.

Kütükoğlu, S. Mübahat; *Balta Limanına Giden Yol: Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1950)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

Laluma, Matthew Paul; *Realism and Anti-Aristocratic Sentiment in Victorian Depictions of Crimean War*, Yale University, (Unpublished Ph.D. Thesis), 1981.

Loades, David; *The Reign of Mary Tudor: Politics, Government and Religion in England 1553-58*, Routledge, New York 2013.

Loewenberg, Peter; "Gladstone, Sin and Bulgarian Horrors", *Fantasy and Reality in History*, Oxford 1995.

Luke, Harry Charles; *Cyprus Under Turks, 1571-1878*, Oxford University Press, London 1921.

MacColl, Malcolm; *The Sultan and The Powers*, London 1896.

Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, I, İstanbul 1979.

Martin, Colin; Parker, Geoffrey; *Spanish Armada*, W.W. Norton & Company, New York 1992.

- Nazır, Bayram; *Mülteciler Meselesi 1849-1851*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), Erzurum 1999.
- Noviçev, A.D.; *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi*, Onur Yayınları, Ankara 1979.
- Ortaylı, İlber; "Son Unversal İmparatorluk Osmanlı ve II. Abdülhamid", *Türkler*, Cilt 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- Ortaylı, İlber; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Alım Yayınevi, İstanbul 2006.
- Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2006.
- Özcan, Besim; *Rus Donanmasının Sinop Baskını (30 Kasım 1853)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1990.
- Piyade Mirliva Rüştü, *Akabe Meselesi*, (Yayına Hazırlayan: Mustafa Öztürk), Elâzığ 1997.
- Poole, Stanley Lane; *Lord Stratford Canning'in Türkiye Hatıraları*, Ankara 1988.
- Read, Conyers; *Mr. Secretary Walsingham and The Policy of Queen Elizabeth*, Volume 3, Archon Books, 1967.
- Reguer, Sara; "Persian Oil and the First Lord: A Chapter in the Career of Winston Churchill", *Military Affairs*, Vol. 46, No. 3 (October 1982)
- Remak, Joahim; *The Origins of World War I 1871-1914*, New York 1967.
- Rosedale, H.G.; *Queen Elizabeth and The Levant Company*, London 1904.
- Sampson, Anthony; *The Seven Sisters: The Great Oil Empires and The World They Shaped*, New York 1991.
- Samson, Alexander; "Power Sharing: The Co-monarchy of Philip and Mary", *Tudor Queenship: The Reigns of Mary and Elizabeth*, (Edited by Alice Hunt; Anna Whitelock), Palgrave Macmillan, New York 2010.
- Shaw, Stanford J.; *Ottoman Empire in World War I*, Vol 1, Ankara 2006.
- Shaw, Stanford; Shaw, Ezel Kural; *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, II*, İstanbul 1983.
- Skilliter, Susan; "William Harborne: İlk İngiliz Elçisi 1583-1588", *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984* (400. Yıldönümü), Ankara 1985.
- Sontag, Roymand James; *European Diplomatic History 1871-1932*, New York 1933.
- Soy, H. Bayram; "II. Wilhelm, Weltpolitik ve II. Abdülhamid", *Türkler*, Cilt.13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- Soy, H. Bayram; *Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde Nüfuz Mücadelesi (1890-1914)*, Poenix Yayınevi, Ankara 2004.
- Soysal, İsmail; *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomatik Münasebetleri (1789-1802)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

- Talbot, Micheal; *British-Ottoman Relations. 1661-1807*, The Boydell Press, Woodbridge 2017.
- Temperley, Harold; *England and Near East: The Crimea*, London 1936.
- The Economic History of The Turkey 1800-1914*, (Edited by Charles Isawi), Chicago 1980.
- The Letters of T.E. Lawrence*, (Edited by David Garnett), Jonathan Cape Publishing, London 1938.
- Tozer, Henry Fanshawe; *Turkish Armenia and Eastern Asia Minor*, London 1881.
- Türkgeldi, Ali Fuad; *Mesail-i Mühime-i Siyasiye, I*, (Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1987.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı; “Tersane Konferansının Mukarreratı Hakkında Şura Mazbatası”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, VI/9 (Mart 1954)
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Osmanlı Tarihi*, Cilt III/2. Kısım, Ankara 2011.
- Walton, Richard; *The Power of Oil*, New York 1977.
- Weir, Alison; *The Life of Elizabeth I*, Ballantine Books, New York 1998.
- Williamson, David; *William Ewart Gladstone: Statesman and Scholar*, Toronto 1898.
- Yalçınkaya, M. Alaattin; “III. Selim ve II. Mahmud Dönemleri Osmanlı Dış Politikası”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- Yapıcı, Hakkı; *Takvim-i Vekayi’de Kırım Harbi (1853-1856)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1999.
- Yeniay, İ. Hakkı; *Yeni Osmanlı Devlet Borçları Tarihi*, İstanbul 1964.
- Yurdakul, Nurcan Özkaplan; *İngiltere Ortadoğu’ya Nasıl Girdi?*, Kronik Yayınları, İstanbul 2019.